

УДК 373.2(092)

КОРОП О. А.

м. Переяслав-Хмельницький

НАУКОВА СПАДЩИНА К. Д. УШИНСЬКОГО ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ПРАКТИКИ РОЗВИТКУ В ДОШКІЛЬНИКІВ АУДІАТИВНИХ НАВИЧОК І ВМІНЬ

У статті здійснено аналіз наукової спадщини К. Д. Ушинського щодо феномену «розуміння». Обґрунтовано педагогічні погляди ученого як теоретико-методологічні основи практики розвитку в дошкільників аудіативних навичок і вмінь. Охарактеризовано залежність ефективності розуміння художнього твору від розвитку у дітей пізнавального інтересу до його змісту. Розкрито зв'язок розуміння з формуванням у дошкільників когнітивних процесів – уваги, пам'яті, емоцій, почуттів та волі. Описано значення розуміння художніх творів для розвитку у дітей мисленневих операцій аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації тощо.

Ключові слова: К. Д. Ушинський, мовлення, аудіювання, розуміння, художній твір, мовленнєві уміння, мовленнєві навички.

Постановка проблеми. Костянтин Дмитрович Ушинський по праву вважається в сучасній науці основоположником дошкільної педагогіки й лінгводидактики. Він здійснив цінний вклад у розвиток світової педагогічної думки, ґрунтовно та глибоко проаналізував теорію та практику виховання дітей дошкільного віку. Його вчення про роль рідної мови у всебічному вихованні і навчанні дошкільників стало концептуальним в розробці теоретико-методичних підходів до розвитку і формування мовної особистості дитини.

У науковій спадщині К. Д. Ушинського знаходимо багато цінних думок та поглядів ученого на суть феномену «розуміння», які є вкрай важливими і необхідними для сучасної практики розвитку у дітей дошкільного віку умінь сприймати і розуміти (аудіювати) усне мовлення (художні твори).

Мета статті полягає в аналізі науково-педагогічної спадщини К. Д. Ушинського та вивчені поглядів ученого щодо суті феномену «розуміння», особливостей його перебігу, а також шляхів і засобів розвитку в дітей.

Виклад основного матеріалу. К. Д. Ушинський вважав, що питання про шляхи та засоби досягнення легкості розуміння є одним із основних завдань дидактики – «високого мистецтва ясної передачі своїх відомостей» [2, с. 262]. Педагог розкриває основні сторони процесу розуміння і показує його зв'язок та взаємодію з іншими психічними процесами дитини, а також розкриває залежність процесу розуміння від умов і методів навчання, які полегшують або ускладнюють процес розуміння.

Аналізуючи процес мислення, К. Д. Ушинський вводить термін «розуміння», при цьому зазначає: «Ми маємо в нашій рідній мові не два, а три надзвичайно вдалі, влучні слова, – а саме: судити, розуміти і міркувати. І добре саме те, що цих слів не два, а три, бо в міркувальному процесі саме не два, а три головні переходи» [1, с. 597]. Педагог уважав, що перші два переходи, тобто судження і розуміння, являють собою різні моменти індукції: один початковий, другий – завершальний. Третій момент – міркування – є процес дедукції.

За К. Д. Ушинським, розуміння, як завершальний момент індукції, характеризується поєднанням, зв'язком знайдених у процесі судження основних або постійних ознак досліджуваного предмета чи явища в єдине поняття про них. «Зрозуміти предмет або явище, – говорить учений, – означає ні що інше, як скласти про них поняття; а скласти поняття про предмет або явище, значить ... поєднувати ті ознаки предмета чи явища, які ми вважаємо йому притаманними. Цим і закінчується індуктивний процес, весь результат якого – дати нам поняття про предмет або явище в середовищі постійних ознак...» [1, с. 598].

Указуючи на відмінність між розумінням та судженням, вчений знаходить і зв'язок між ними, адже, на його думку, розуміння виражається в понятті, воно є результат судження, але в той же час у кожному судженні вже міститься поняття. Міркування, що розглядається Педагогом як дедуктивний процес мислення, полягає в розкладанні поняття на складові його судження, в результаті чого ми не

тільки краще усвідомлюємо саме поняття, але разом з тим, і самий процес його утворення.

Досліджуючи особливості перебігу розуміння, К. Д. Ушинський розкриває основні його стадії, зокрема такі:

1. Стадія аналізу матеріалу, виокремлення в ньому найбільш важливих суттєвих сторін.

2. Стадія порівняння.

3. Стадія поєднання основних ознак предмета в одне поняття цього предмета.

4. Стадія перебудови асоціацій у систему знань.

5. Стадія переходу до абстрактних понять.

Основною умовою правильного розуміння, зазначає К. Д. Ушинський, є стадія аналізу. Тому вважаємо, що в процесі розвитку в дошкільників аудіативних умінь важливо вчити їх художнього аналізу, тобто здатності виокремлювати в тексті суттєві ознаки, явища та факти.

Якісний аналіз, на думку К. Д. Ушинського, можливий за умови оптимальної кількості наведених (наявних) фактів. Водночас, Педагог застерігає, що помилки розуміння можуть виникати як від нестачі фактів, так і від їх численності: «Чим менше матеріалу, тим односторонніші і помилковіші будуть висновки, а якщо матеріалу багато, то свідомість губиться в них, не може їх оглянути разом з однаковою ясністю, а тому позабували їх, пропускає і знову приходиться до того ж результату – однобічності й помилок у своїх висновках» [1, с. 608]. Вихід із цього протиріччя К. Д. Ушинський вбачає в поступовій обробці фактів за допомогою їх порівняння один з одним і в подальшій класифікації та узагальненні.

Ураховуючи переконання видатного Педагога, вважаємо, що для глибини і повноти розуміння дошкільниками усного мовлення (художніх творів) необхідно збагачувати їх життєвий досвід, а отже, підбирати в достатньому обсязі для осмислення фактичного матеріалу.

Порівняння, за К. Д. Ушинським, – це основа всякого розуміння і всякого мислення. Учений пише: Все в світі ми дізнаємося не інакше, як через порівняння, і якби нам представився якийсь-небудь новий предмет, якого ми не могли б ні до чого прирівняти і ні від чого відрізнити (якби такий предмет був можливий), то ми не могли б скласти про цей предмет жо-

дної думки і не могли б сказати про нього жодного слова» [5, с. 332]. Педагог надавав надзвичайно важливого значення порівнянню в процесі розуміння і вважав, що воно має бути одним із основних прийомів дидактики, який слід використовувати із найменшого віку дітей. З цією метою у своїх дитячих підручниках «Рідне слово» і «Дитячий світ» він дає численні приклади порівнянь на заняттях з логіки (між трояндою і гвоздику, між класною і грифельною дошкою, між стільцем і столом т. д.).

Отже, враховуючи ці думки Педагога, важливо підводити дітей до розуміння художніх творів через порівняння характерів героїв, їх дій, учинків, поведінки з реальною оточуючою дійсністю.

Наступною стадією процесу розуміння К. Д. Ушинський називає стадією поєднання основних ознак предмета в одне поняття цього предмета. Учений обґрунтовував механізм даної стадії процесу розуміння як психофізіологічний процес утворення асоціацій за подібністю й розбіжністю (відмінністю). Він вважав, що асоціація – не лише засіб закріплення вже набутих уявлень і понять, а й засіб розуміння. К. Д. Ушинський звертає особливу увагу на процес утворення асоціацій, котрий може бути механічним та міркувальним, але не відриває ці два види асоціацій один від одного, а бачить між ними тісний зв'язок, адже вказує на можливість постійного переходу механічних асоціацій в міркувальні. «Ми називаємо ці асоціації розумовими, – пише учений, – не тому, щоб в інших асоціаціях (за місцем, часом і т. д.) зовсім не брав участі розум (ми бачили, що участь розуму, тобто здатності порівнювати й розрізняти, необхідно навіть для всякого певного відчуття), але тому, що в розважливих асоціаціях участь розуму переважає над механізмом, становить підставу, головну причину і мету асоціації» [1, с. 358].

Даній стадії Костянтин Дмитрович приділяв особливу увагу тому, що асоціації дозволяють не тільки закріплювати одержані знання, а й значно легше здобувати нові. Педагог радив вихователям систематично перевіряти здобуті знання і повторювати: «не для того, щоб полагодити розвалене але для того, щоб зміцнити будівлю і вивести на ньому новий поверх» [3, с. 425].

Для реалізації одного із основних завдань даної стадії – утворення правильних асоціацій – Ушинський радив використовувати «метод запитань», який слід використовувати з дітьми для кращого розуміння. Він уважав, що коли педагог бачить, що прочитаний текст важкий для розуміння дітей повинен запитаннями змусити дітей вникнути в смисл та зміст художнього твору: «Про що, або про кого йдеться у творі?», «Що саме говориться?», «Для чого говориться?» і т.д. Навіть такі репродуктивні запитання, на думку вченого, змушують дитину задуматися і перебудувати свої думки в певну систему знань, що і є наступною стадією процесу розуміння. «Тільки система, звичайно, розумна, що виходить із самої сутності предметів, дає нам повну владу над нашими знаннями» [4, с. 355].

Отже, правильно підібрана вихователем система запитань на виявлення рівня розуміння дошкільниками як фактичного змісту твору, так і його смислу, підтексту буде сприяти розвитку у них повноти та глибини розуміння.

Важливим аспектом у педагогіці К. Д. Ушинського і наступною стадією розвитку розуміння – є питання переходу дітей від утворених асоціацій до абстрактних понять як вищого ступеня розуміння. Згідно думок ученого, перехід до абстрактних понять здійснюється за допомогою слова та мови. Слово дозволяє дитині охопити разом багато одиничних уявлень і об'єднати їх в одне поняття. «Процес мислення ... весь здійснюється у словах...» [1, с. 633]. Рідне слово для Педагога є саме «той духовний одяг, у який повинно зодягнутися всяке знання, щоб зробитися істинною власністю людської свідомості» [4, с. 356].

К. Д. Ушинський звертав особливу увагу на те, що мова є могутнім вихователем дитини, але вона не може замінити собою знань, здобутих прямо зі спостережень і дослідів. «Правда, мова прискорює і полегшує набуття таких знань; але вона може і зашкодити, якщо увага людини занадто рано і переважно була звернена не на утримання, а на форму думки, та до того ще думки чужої, до розуміння якої, можливо, ще й не доросла дитина» [1, с. 355]. Саме тому К. Д. Ушинський радив педагогам ніколи не забувати різницю між мисленням дитини і дорослого: «Займаючись наукою, ми звикаємо мало-помалу відволікатися від вжи-

ваних нами матеріалів, не будучи в змозі ніколи і ні в одному слові відірватися від них зовсім. Але дитя, якщо можна так висловитися, мислить формами, фарбами, звуками, відчуттями взагалі, і той марно і шкідливо насилував б дитячу природу, хто захотів би змусити її мислити інакше» [6, с. 266].

Здійсненим нами аналіз процесу розуміння був би не повний без показаної К. Д. Ушинським залежності розуміння від почуттів та бажань особистості дитини.

Великий Педагог стверджував, що жодна людина не може бути позбавлена почуттів і бажань: «Навіть сам Кант, якого і холодний Гегель дорікає в холодності, був, як ми думаємо, одним з найпалкіших людей, але тільки предметом його пристрасті були метафізичні та логічні вишукування» [2, с. 257]. Згідно даного твердження, К. Д. Ушинським зверталась увага саме на те, що слід виховувати почуття і бажання так, щоб вони стали стимулом для пізнання і розуміння.

К. Д. Ушинський приділяє особливу увагу «інтелектуальним» або «розумовим» почуттям, які включають в себе почуття відмінності й подібності, почуття розумової напруги та подиву. Почуття відмінності й подібності було для вченого основним розумовим почуттям, з якого випливають всі інші. Почуття розумової напруги є показником того, що ми в даний момент досягли межі в нашій розумовій роботі, після чого «людина повертає назад і приймається за переробку і перестановку матеріалу» [2, с. 262] і цим поверненням досягає «легкості розуміння того, що спочатку нам здавалося настільки важким» [2, с. 262].

Ураховуючи цю думку, важливо розвивати в дітей уміння робити умовиводи, висловлювати власні думки, стимулювати дітей висловлювати власні переконання й переживання на основі прослуханого.

Почуття подиву К. Д. Ушинський порівнює з дією потрясіння, яке випробовується людиною, коли, йдучи по знайомих сходинках, вона раптом не зустрічає однієї сходинки; це почуття «якогось поштовху в процесі нашого мислення» [2, с. 272], поштовху, що з'являється «при такій зупинці нашого мислення, на яку змушує нас нове явище і яке продовжується до тих пір, поки ми, так чи інакше, не введемо його, як нову ланку, у низку наших

уявлень» [2, с. 278]. Вчений звертає увагу, що «часто тільки потрібно здивуватися тому, чому ще не дивувалися інші, щоб зробити велике відкриття» [2, с. 283]. Почуття подиву – надзвичайно важливе почуття, яке розвиває розум дитини, і саме тому К. Д. Ушинський вважав за необхідне, щоб вихователь зберігав у своїх вихованців свіжість цього почуття і щоб сам вихователь володів цим почуттям.

Таким чином, важливо виховувати у дошкільнят пізнавальний інтерес до змісту твору, почуття співпереживання героєм, радості за їх успіхи та перемоги, а також позитивне ставлення до процесу слухання художніх творів.

К. Д. Ушинський надавав важливого значення так званим «генеральним поняттям», тобто стійким, пройнятим почуттями і бажаннями поняттям, які входячи в процес обмірковування, можуть заздалегідь зумовлювати правильність або помилковість рішень і переконань людини.

Особливу увагу вчений звертає на те, що необхідно прищеплювати дітям не холодні поняття, а поняття, пройняті почуттями і бажаннями. «Якщо те, що заучується дітьми, яке не пробуджує в них ніякого почуття, бажання і прагнення, то тоді завчене не може мати ніякого безпосереднього впливу на їх моральність; але якщо читання і навчання, як кажуть, зачіпають серце, то і в пам'яті залишаться сліди комбінацій уявлень з почуттями, бажаннями і прагненнями, пробудженими читанням або навчанням, і такий складний образ, слід, збуджуючись в свідомості, пробудить у ньому не тільки уявлення, а й бажання, прагнення, почуття» [1, с. 400].

Особливо важливого значення це має для розуміння дошкільниками художньої літератури, що є одним з найважливіших засобів мовно-мовленнєвого розвитку. Для того, щоб літературний твір міг надати такий вплив, він має бути не тільки зрозумілим, а й відчутим. «Довге, докладне пояснення поетичного твору, – пише вчений, – послаблюють його враження на почуття, а з іншого боку, враження на почуття можливо тільки тоді, коли зразковий твір абсолютно зрозумілий» [4, с. 346].

Тому К. Д. Ушинський радив вихователям попередньо доводити дітей до розуміння ними того чи іншого літературного твору і потім вже читати його, не послаблюючи читання зайви-

ми тлумаченнями. Учений зазначає: «Так, наприклад, перш ніж ви прочитаєте дітям якусь пісню Кольцова, в якій малюється та чи інша сторона нашого народного життя, поговоріть так, щоб пісня Кольцова була поетичним результатом вашої бесіди. Тоді дитя, не затруднюючись вже розумінням пісні, прийме цілком її поетичне враження. Якщо ви хочете прочитати дітям байку Крилова, то візьміть будь-який випадок з дитячого життя, де б саме виражалася та слабкість або той недолік, на який нападає Крилов у своїй байці. Розповідаючи цей випадок, ви можете вже вживати ті народні вирази, які вживав Крилов у байці; а потім прочитайте байку; її гумор і її народні обороти подіють на почуття дітей» [4, с. 346].

У цій думці К. Д. Ушинського вбачаємо ще один важливий аспект: учений звертає увагу на необхідність поєднання читання художніх творів з життєвим досвідом дітей. Таке поєднання сприяє кращому сприйманню і розумінню дошкільниками літературних текстів.

К. Д. Ушинський не обмежував вихователів тільки розбором незрозумілих слів і пропозицій, але вважав за необхідне, щоб педагог допомагав дітям зрозуміти справжнє значення твору, його смисл та влучність виразів, проте категорично був проти «порожніх захоплень». «Краще, – пише вчений, – залишити твору самому діяти в душі дітей, ніж опошили його такою критикою» [4, с. 347].

Щоб дати дітям якісний мовний матеріал для слухання і розуміння К. Д. Ушинський створив книги для читання «Дитячий світ» і «Хрестоматія». Ці книги є надзвичайно актуальними в лінгвометодичному плані на сучасному етапі практики розвитку у дошкільників аудіативних навичок і вмінь. Вони побудовані з урахуванням як дидактичних принципів навчання (наочності, систематичності, доступності, урахування вікових і психологічних особливостей дітей, систематичності і послідовності), так і лінгвометодичних (уваги до матерії мови, взаємозв'язку розумового і мовленнєвого розвитку, розвитку мовного чуття, розуміння лексичних і граматичних значень, взаємозв'язку мовлення і когнітивних процесів, забезпечення комунікативної сторони навчально-мовленнєвого процесу тощо).

Представленні в книгах художні твори дають широкі можливості вихователям для ви-

користання їх у навчально-мовленнєвому процесі щодо розвитку в дітей дошкільного віку аудіативних умінь і навичок, а саме: визначати основну думку твору, ділити твір на основні частини (мікротеми), поєднувати смислові частини в крупніші смислові блоки, відтворювати сприйняту інформацію зі збереженням смислу, утримуючи в пам'яті значну кількість фактів, деталей, «проникати» в авторський задум, виражати оціночне відношення до прослуханої інформації тощо.

Висновки. Наукова спадщина К. Д. Ушинського має важливе теоретико-методологічне значення для сучасної практики розвитку в дітей дошкільного навичок і вмінь сприймати і розуміти усні повідомлення (художні твори). Розуміння літературних текстів – це складний аналітико-синтетичний розумовий мовленнєво-мисленнєвий процес, що потребує спеціального розвитку в дошкільному дитинстві.

Процес формування у дошкільників аудіативних умінь і навичок тісно пов'язаний з розвитком когнітивних процесів – уяви, пам'яті, емоцій, почуттів.

КОРОП О. А.
Pereyaslav-Khmelnytsky

K. D. USHINSKYS SCIENTIFIC HERITAGE AS A METHODOLOGICAL BASIS OF PRESCHOOLERS LISTENING SKILLS PRACTICE

In the article the analysis of scientific heritage of K. D. Ushynsky is carried out on the issue of understanding. The pedagogical views of a scientist as the theoretical and methodological bases of the practice of development in preschoolers of hearing skills and abilities are substantiated. Dependence of the efficiency of literary work understanding from the development of children's cognitive interest to its maintenance is characterized. Connection of understanding is exposed with the development of cognitive processes - imagination, memory, emotions, feelings and will. The value of understanding of literary works for the development in children of cognitive operations of analysis, synthesis, generalization, systematizations etc. is described.

Key words: K. D. Ushynsky, speech, hearing, understanding, literary work, vocal abilities, vocal skills.

КОРОП А. А.
г. Переяслав-Хмельницький

НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ К. Д. УШИНСКОГО КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ПРАКТИКИ РАЗВИТИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ АУДИАТИВНЫХ НАВЫКОВ И УМЕНИЙ

В статье осуществлён анализ научного наследия К.Д. Ушинского по проблеме понимания. Обоснованы педагогические взгляды ученого как теоретико-методологические основы практики развития у дошкольников аудитивных навыков и умений. Охарактеризована зависимость эффективности понимания художественного произведения от развития у детей познавательного интереса к его содержанию. Раскрыта связь понимания с развитием у дошкольников когнитивных процессов – воображения, памяти, эмоций, чувств и воли. Описано значение понимания художественных произведений для развития у детей мыслительных операций анализа, синтеза, обобщения, систематизации и т.п.

Ключевые слова: К. Д. Ушинский, речь, аудирование, понимание, художественное произведение, речевые умения, речевые навыки.

Розуміння художніх творів передбачає розвиток у дітей мисленнєвих операцій аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації тощо.

Ефективність розуміння художнього твору значним чином залежить від розвитку у дітей пізнавального інтересу до його змісту.

Список використаних джерел

1. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології / К. Д. Ушинський // Зібрання творів : у 11 т. — М. ; Л. : Вид-во АПН РСФСР, 1948-1950. — Т. 8.
2. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології / К. Д. Ушинський // Зібрання творів : у 11 т. — М. ; Л. : Вид-во АПН РСФСР, 1948-1950. — Т. 9.
3. Ушинський К. Д. Матеріали до III тому «Педагогічної антропології» / К. Д. Ушинський // Зібрання творів : у 11 т. — М. ; Л. : Вид-во АПН РСФСР, 1948-1950. — Т. 10.
4. Ушинський К. Д. Про початкове викладання російської мови / К. Д. Ушинський // Зібрання творів : у 11 т. — М. ; Л. : Вид-во АПН РСФСР, 1948-1950. — Т. 5.
5. Ушинський К. Д. Рідне слово. 3-й рік / К. Д. Ушинський // Зібрання творів : у 11 т. — М. ; Л. : Вид-во АПН РСФСР, 1948-1950. — Т. 7.
6. Ушинський К. Д. Рідне слово. Книга для учителів / К. Д. Ушинський // Зібрання творів : у 11 т. — М. ; Л. : Вид-во АПН РСФСР, 1948-1950. — Т. 6.

Стаття надійшла до редколегії 30.04.2014